A. VIENUOLIO RAŠTAI IV

Visa trylika iškarpų iš kondensuoto Didžiojo karo ir nepriklausomybės metų laikotarpio. Vaizdeliai prasideda Didžiojo karo gandu, plėtojami chronologiška tvarka ir prieina pagaliau ligi mūsiškio Plečkaičio avantiūros.

Vienuolis vienintelis toks mūsų literatūroj. Jo kūryba be gyvenimo dokumentų neįmanoma. Ir pindamas kūrinio gijas mūsų tautos gyvenamojo momento metmenimis, kai kur jis pasiekia puikaus, nuoširdaus, patriotinio, o kartu ir estetinio, pasakyčiau, efekto („Prabočių keliais" III tome).

Šioj knygoj tuos gyvenimo dokumentus Vienuolis sunaudoja dvejopai: tiesiog kaip realistas vaizduotojas-pasakotojas ir kaip satyrikas ar sarkastas. Prie pirmojo tipo rašinių priskirtume „Didįjį karą", „Už tėvų kaltes", „Pagrįžęs". Autorius šios rūšies vaizdeliuos duoda ne tipus, net ne kurio, pasakyčiau, savo didvyrio fabulą, bet įprastiniu teptuku pakabinęs stambią dažų dozą, nedvejodamas tepa Didžiojo karo visuomenės vaizdelius vieną po kito. Vietomis į karo baisumus tiek įsitraukia, kad ima net pasikartoti (kovų aprašymai). Štai, ūkininkas Dėdelė mobilizuojamas, mūšiuose kaujasi ir žūva. Tai visa „Didžiojo karo" fabula, bet užtat prieduose matai ir žmones, išgandintus karo gandų ir

tyliai akimis lydinčius traukinį su savo artimaisiais į karą, girdi pragariškuosius pabūklus poškant ir verčiant visą ligšiolinį gyvenimą iš pašaknų ant šono...

Kad ne asmuo, o viso gyvenimo momentas užfiksuoti autorui knieti, dar aiškiau rodo „Už tėvų kaltes". Tai vaizdas po „brolių" — bolševikų ir nebolševikų — skerdynių Maskvoj. Jo finalas — lavoninė, užversta skerdynių aukomis, kur giminės ir pažįstami apmirusiomis širdimis ieško savųjų, o tuo pačiu metu buvusi tarnaitė mergšė Akulina su kareiviais trenkias automobiliais po gatves ir skelbiasi darysianti buržųjų galvoms reformas. Tai du žmonių sugedimo vaizdai iš karto. Fabula čia nėra pinama apie kurį nors vieną asmenį, nebent tuos faktus jungia paties kūrėjo asmuo, kuriam tenka juos pergyventi.

Paties kūrėjo asmuo dar labiau į centrą stoja pasakojime „Pagrįžęs". Autorius okupacijos metais iš Vilniaus grįžta į tėviškę ir registruoja visa, ką tik išgirsta ar pamato charakteringa apie Didžiojo karo vaisius, apie okupantų žiaurumus, apie atsikeliančios Lietuvos Tautos tarybą. Čia jis nepaiso jungti į vieną visumą net šaržo dalykus („struk-cijos") su rimtu graudžiu jo sesers pasipasakojimu ir jo paties refleksijomis šviesią mėnesėtą naktį. Kiek stilingas ir ligi galo išlaikytas nuoširdus sesers pasipasakojimas apie karo vargus, tiek čia ne vietoj, atrodo, įsprausti tie šaržo posmai. Skyrium išimti jie tiktų kaip monologas kaimo scenai, bet šioj vietoj jie kvepia fabrikacija ir primityvumu.

Antrojo tipo rašiniai: Lietuvių pabėgėlių bei tremtinių spiečiai, „Triumfas", „Darbymetis", „Komisarų gadynė Lietuvoje", „Pirmieji bandymai". — Net trimis atvejais autorius „leidžia pro dantis" lietuvių tremtinių visuomenines ydas: komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti posėdis, kur šeimininkauja kraštutiniai kairieji; Meškuvos lietuvių moterų susirinkimas, kur visos nežino, kaip savo pažangumą supras-

ti; Lietuvos reikalų komisariate mitingas, kur „žodžio nelaisvė“ buržujams apsaugota kulkosvydžiais ir šautuvais.

Autorius praveda pro akis ištisą eilę mūsų visuomenės veikėjų, pridengtų iškraipytomis pavardėmis ar slapyvardžiais. Beironizuodamas jų atstovaujamos visuomenės ydas, autorius nepasitenkina viena ironija, — griebiasi šaržo, tiesa, kartais gana pigaus, banalaus. Poželą išvadinti „pažėlęs“ ar „apžėlęs“; pasakyti, kad senutė, išgirdusi mitinge Evangelijos žodžius, žegnojasi ir džiaugiasi gaunanti tą dieną išklausyti dviejų pamokslų, — nėra didelis sąmojus.

Įdomesnis atrodytų „Triumfas“. Tiesa, čia ta pati visuomenės veikėjų galerija. Jie grįžta į Lietuvą. Bet satyra daros įdomesnė dėl to, kad autorius čia gauna įdėti daugiau vaizdų, daugiau plastikos ir dinamizmo šalia dialogų, kurie ankstyvesniuose feljetonuose sudaro patį „cimusą“. Vienuolis labiau moka operuoti vaizdais nei dialogais.

Kitų šaržų ar satyrinių pasakojimų ir neliesim. Jiems medžiaga jau imama iš Lietuvos gyvenimo pradžios.

Šie visi satyriški vaizdai yra, tarsi, feljetonai, kurie paprastai esti „gardūs, kol šilti“, t.y. kol liečiami juose atsitikimai yra aktualūs; kol tikrieji faktai, kurie čia ironizuojami, gerai išsilikę skaitytojų atminty. Savo laiku jie buvo visai įdomūs. Šiandien, kurie jau nepažįsta ano meto gyvenimo, tiek nebesidomi, o po kiek laiko jie turės daugiau reikšmės ne pačiai literatūrai, bet kultūros istorijai. Kultūros istorijai dėl to, kad čia sukaupta istoriškai tipingų gyvenimo reiškinių pluoštai.

Skyrium vėl paliestinas didžiausias šio rinkinio rašinys „Lietuvių tautos nepriklausomybės šimto metų sukaktuvės Vilniuje“. Autorius, persikėlęs už šimto metų, vaizduoja dabartinį Lietuvos gyvenimą, pradėdamas nuo Didžiojo karo ir baigdamas Plečkaičio avantiūra. Rašė autorius ne vienu laiku, ne vienodose politinėse aplinkybėse, dėl to nevie-

ningas išėjo ir jo „pranešimas“ už šimto metų. Iš pradžių aprašinėja rimtai, paskui staiga keičia stilių, peršokdamas į šaržą ir šaržu išvaro ligi galo. Tempora mutantur, et...

Visai gražiai Vienuolis vaizduoja tą ateities gyvenimą, kuriuo dar niekas nėra suinteresuotas, bet kada paliečia šiandienykštį, neišsilaiko ir Vienuolis menininko aukštumoje; tada jis virsta paprastu laikraštininku publicistu, mėginančiu kitus išjuodinti, o savuosius nutylėti.

Iš viso, šaržas, kai tik netenka objektingumo, kai tik vieniems taiko vienokį mastą, kitiems kitokį, tada toksai šaržas virsta pamfletu. O tokio šališkumo gausiai čia parodo Vienuolis; iš jo šaržo veržiasi aitri pagieža. Tai jau ne meniška...

Nepaliesta liko dar pora dalykų: „Mirtinai sužeistas“. ir „Pirmutinė bado auka“. Jiedu taip pat Didžiojo karo motyvais. Bet tyčiomis juodu išskyrėm, kaip duodančius šiokius ar tokius tipus. Visai įdomus būtų pirmasis. Jau pati antraštė rodo, kad Didysis karas su savo žiaurumais taip paveikė idealistą daktaro kandidatą Balį, kad jo idealistiniam nusiteikimui buvo suduotas mirštamas smūgis.

Antrasis tipas — švelnus, mandagus, geraširdis Besotis, beieškodamas duonos, pakliūva į bolševikų kalėjimą ir savo psichiką pakeičia tiek, kad išėjęs iš jo visai nebesidomi gyvenimu, viskam jis lieka abejutis: „visai jam nebuvo baisus nei gyvenimas, nei mirtis, nei pati bado šmėkla“.

Abudu šiuodu tipai yra karo aukos. Abiem karas mirštamai sužeidė psichiką. Ir tiktų juodu į panašių tipų galeriją, į „Inteligentų palatą“. Bet jų psichologinė motyvacija yra silpna, arba tikriau, jos visai nėra.

Mes matom, kad karas, kad kalėjimas pakeitė jų psichiką, bet vis dėlto matom tik patį faktą — kad pakeitė, panašiai kaip dar III tomo romane „Prieš dieną“ randam persikeitusį Gerulavičių. Ir ten ir čia skaitytojas norėtų žinoti,

kaip tas pasikeitimas įvyko, žinoti, kad jis galėjo įvykti tik ta, o ne kita kryptimi. Kitaip — neįtikina...

Atrodo, kad Vienuolis savo kūrybos priemonėse eina ne koncentravimosi keliu; jis nesuveda veikalo į vieningą visumą, ir dėl to šiuo atžvilgiu jo veikalams tenka daugiausia prikišti. Atrodo vėl, kad jis rūpinas išsiplėsti į periferijas, į atskirus epizodus, decentralizuotis. Šiuo keliu eidamas, jis duoda jau vykusių atskirų plastiškų vaizdų, stilingo, gyvo, vietomis kiek patetiško pasakojimo, šiek tiek įdomios žodyno medžiagos.

Pati kalba daug kur dar būtų taisytina...

Galutinoj sąvadoj — šis ketvirtasis tomas yra tiek susijęs su konkrečiais visuomenės gyvenimo reiškiniais, kad juo džiaugsis galbūt ne tiek pati literatūra, kiek bendrai kultūros istorininkas, kada nors studijuodamas mūsų visuomenės gyvenimą. Net pats paskutinis rašinys, kur ypač jausti šališkumo nuotaika, parodys ateities žmogui, kaip tam tikra žmonių grupė suprato ir vertino dabartinio gyvenimo reiškinius, duos pažinti tos pačios grupės psichiką.

A. Vienuolio *Raštai* IV. „Žingsniai ir žygiai". Lietuvių tautos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms paminėti. Vairo b-vės leid. Kaunas, 1928, 208 psl. 7.50 lt.